

KAPITTEL 10

Avslutning – resultater og refleksjoner

Hovedmålet for denne boken har vært å belyse tingsystemet omkring det historiske Viken-området, så langt tilbake i tid som kildene kan føre en og fram til rundt 1600. Jeg har særlig forsøkt å svare på fire hovedspørsmål knyttet til tingstedenes lokalisering i landskapet og hvorvidt de kan kobles til ulike hierarkiske nivåer i tingsystemet og med ulike funksjoner over tid. Dernest har jeg forsøkt å belyse hvor langt tilbake i tid tinget kan spores, hvorvidt tingsystemet er kategorisert av kontinuitet eller endring, samt hvilke aktører og samfunnsprosesser som har påvirket tinget over tid. Få studier har vært gjort av tingsystemet og dets fysiske organisering i Borgartingslagen. Når de eldste verdslige lovene herfra også er tapt, har det ført til at området er mindre utforsket og til dels underkommunisert når det gjelder tingsystemet. Jeg har trukket inn et bredere kildespekter enn det som tidligere er utnyttet – arkeologiske, kartografiske og historiske kilder, samt stedsnavn, i tillegg til nye metodiske tilnærminger, særlig knyttet til GIS.

Ved at jeg har tatt utgangspunkt i tingorganisasjonens romlige struktur kan jeg fange inn både den større helheten og gå mer i dybden på utvalgte steder. Jeg har derfor tilnærmet meg området på ulike nivåer, høyere-, mellom- og lokalnivå, med tilsvarende tre analytiske nivåer, koblet til makro-, meso- og mikroundersøkelser. Det høyere nivået, i form av en makroundersøkelse, består av lagdømmet og lagsognene, som også omfattet hyllingsting. Mellomnivået omfatter fortrinnsvis sysseltingene, og med tilsvarende kirkelige nivåer. Det lavere nivået, i form av lokalting, er koblet til skipreider, fjerdinge og kirkelige sogn, utført som en mikroundersøkelse der jeg har foretatt en detaljstudie av ni av skipreider i Borgarsyssel, tilsvarende dagens Østfold kommune. Jeg forutsetter at endringer i første instans er blitt initiert fra toppen i samfunnet, på makro- og til dels mellomnivå, som danner rammer for lokale ting som

har et hovedfokus i undersøkelsen. Ut fra dette har målet vært å avdekke og gi et utvidet og mer nyansert bilde av utviklingen i dette østnorske lovområdet, sett i lys av mer generelle samfunnsendringer i den lange tidsperioden boken omfatter.

Der lover og sagaer kan gi informasjon om tingsteder på særlig høyere- og mellomnivå, har diplomaterialet vært avgjørende for å identifisere lokaltingene forbundet med skipreider og fjerdinge. Administrative grenser og relevant arkeologisk materiale, som kirkesteder, gravhauger, rike funn og spesialiserte kokegropfelt, har vært viktig for å belyse forhold knyttet til lokalisering, sentralitet, alder, kontinuitet og endring, samt utvikling over tid. Det har vært viktig å undersøke om det danner seg ulike mønster i utbredelsen av tingsteder, og om ulike nivå og funksjoner kunne la seg spore i tid og rom. Avslutningsvis vil jeg nå sammenfatte resultatene jeg har kommet fram til, sett i lys av større samfunnsendringer i et komparativt perspektiv. Jeg ønsker også å vurdere betydningen av de metodiske tilnærminge og teoretiske perspektiver jeg har benyttet.

10.1 Borgartingslagens utvikling - lokalisering, nivå og funksjoner

Det første spørsmålet er knyttet til tingstedenes lokalisering i landskapet samt deres nivåer og funksjoner. Dette har belyst lagdømmets organisering over tid. Jeg fant argumenter for at Borgartingslagen og Eidsivatingslagen aldri har utgjort ett lovområde med en felles lov, slik det har vært hevdet. Dette bygger på en misforståelse der man ikke har tatt hensyn til omorganiseringen av lagsognene i siste halvdel av 1200-tallet, der områder som tidligere lå i Eidsivatingslagen ble fusjonert med områder i Borgartingslagen. Gjennom store deler av vikingtid og tidlig middelalder lå Viken trolig under dansk overherredømme, men alt fra 1000-tallet forsøkte «norske» konger å vinne overherredømme her. Ut fra kildene ser det eldste lovområdet ut til å ha bestått av et kjerneområde innerst i fjorden med fylkene Grenland, Vestfold og Vingulmark. Først på begynnelsen av 1000-tallet ble Ranrike inkorporert. Etableringen av byen Borg og Borgartinget er, slik jeg ser det, rimelig å se i sammenheng med Olav

Haraldssons forsøk på å legge Ranrike under seg og stridigheter med danene om herredømmet over Viken. Dateringer av Olavsvollen til første halvdel av 1000-tallet støtter opp under denne tolkningen. Borgs sentrale lokalisering, ved grensen til Ranrike og omtrent midt i det nye lagdømmet, hadde trolig også avgjørende betydning. Disse resultatene avviker dermed noe fra hvordan forskningen tidligere har sett lovområdets utvikling, der en tradisjonelt har antatt at Grenland var det fjerde fylket som ble innlemmet i Borgartingslagen.

Jeg anser etableringen av Borgartinget som et forsøk fra «norske» tronpretendenter på å få sterkere styre og herredømme over lovområdene i Øst-Norge. Som ledd i denne prosessen ble også fylkeskirkene med sysselting opprettet. Disse tingene ble kalt inn av kongelige ombudsmenn, sysselmenn, knyttet til faste embetsdistrikter i form av sysler. Med unntak av Grenland tegner det seg et bilde av to fylkeskirker i hvert fylke, tilsvarende en halvfylkesinndeling. Dette kan eventuelt ha bidratt til å bryte opp eldre rettsområder og tingsteder koblet til fylkesområdene eller landskap.

Lagtinget på Borg fungerte likevel relativt kort som lagting for hele lagdømmet. Og funksjonene ble knyttet til mindre lagsognting med lagmenn i faste embetsdistrikter, lagsogn. På slutten av 1200-tallet, og trolig før 1294 da Skien lagsogn nevnes i kildene, skjedde det store endringer i lagsogdenes grenser. Da ble det søndre lagsognet på Opplandet i Eidsivatingslagen lagt til Borgartingslagen. Dette fjernet de eldre grensene mellom lovområdene på Østlandet. Nye lagting ble knyttet til byer, Oslo, Konghelle, Tønsberg/Borg og Skien. Dette kan ha skjedd under Håkon V Magnussons styre, som gjennomførte store institusjonelle endringer ved utgangen av 1200-tallet.

Analysen av diplommaterialet viser at lagmannen holdt stevne med bøndene både i byene og i bygdene gjennom hele senmiddelalderen til langt opp på 1500-tallet. At lagmannen holdt faste og regelmessige stevner på samme sted, er bare sikkert dokumentert i Skien lagsogn for tre gårder. Interessant nok faller de sammen med tingsteder kategorisert som *sannsynlige*, noe som gjensidig styrker tolkningen. Om *sikre* og *sannsynlige* tingsteder i de andre lagsognene kan indikere faste lagmannstevner, er imidlertid usikkert. At lagmannens stilling ble svekket

i senmiddelalderen og at lagmannen skal ha mistet sin domsmyndighet før 1350, slik det tidligere har vært argumentert for (jf. kap. 5.3.1), stemmer ikke med resultatene fra denne undersøkelsen. Diplomer viser derimot at lagmannen fortsatt dømte i saker på 1500-tallet. Dette tyder på at lagmannen hadde en sterk stilling i bygdene gjennom hele senmiddelalderen, og reisevirksomheten var også langt større og mer langvarig enn hva forskere tidligere har antydnet.

På mellomnivået viser undersøkelsen av sysseltingene at også de ble opprettholdt som viktige møteplasser gjennom hele middelalderen, i motsetning til hva forskere som Helle og Imsen har hevdet for dette nivået i henholdsvis Gulatingslagen og Borgartingslagen (jf. kap. 5.4.1). Det kan avspeile regionale forskjeller når det gjelder sysselting. At sysseltinget antakelig ikke hadde domsrett, men var steder for tinglysninger, ulike kunngjøringer og oppnevning av lagrettemenn, er også et vesentlig moment. Dette må ha bidratt til at færre diplomer ble utstedt på disse tingene og følgelig er de mindre fremtredende i kildematerialet. Kildematerialet fra studieområdet viser derimot at enkelte diplomer ble utstedt på sysseltingene helt opp på 1500-tallet. Diplomene viser interessant nok også at det var på sysseltingene, i tillegg til lokaltingene, at felles motstand og svar til kongen ble utformet, ofte med den gjentakende formelen «de 12 skipreider i Borgarsyssel», slik det er dokumentert i flere tilfeller.

Kildene vitner om tett sammenvevd jurisdiksjon og sammenfall i jurisdiksjonsområder for verdslige og kristelige saker. Grensene for lagdømmet tilsvarer mer eller mindre bispedømmegrensene forut for 1300-tallet, noe også flere forskere tidligere har hevdet. Det er i østre del at grensene ikke faller sammen. Der viser grensene at Romerike med Solør hørte til Oslo bispedømme, men ikke til Borgartingslagen. Det var altså et skille i verdslige og kirkelige grenser her. Analysen viser også at grensene for Borgartingslagen har gått annerledes enn det som tidligere er fremholdt. Den nordvestre delen av området, Telemark utenfor Grenland som gikk under navnet Skattlandet, hørte til Borgartingslagen og Oslo bispedømme. Dette området synes likevel å ha vært mindre integrert, noe som kommer fram av problemene med å hente inn tiende. Det er også færre bispevisitaser der.

Opplysninger fra riksmøtet i Bergen i 1223 viser at prostiene var identiske med fylkene i Borgartingslagen. I Borgartingslagen var det fire prostier i fire fylker med to fylkeskirker i hver. Det var imidlertid to lagmenn og to lagsogn i Borgartingslagen på det tidspunktet. Inndelingene i Borgartingslagen samsvarer med opplysninger i *Historia Norwegie*, der de fire prostiene tilsvarende de fire provinsene som nevnes der, noe som tyder på at prostiene ble dannet etter mønster av de eldre, verdslige rettsområdene. I Eidsivatingslagen ser prostiene ut til å bygge på eldre tinglag, sannsynligvis tredinger. I Eidsivatingslagen var det ifølge *Historia Norwegie* fire rettsområder (*patriae*) på dette tidspunktet. Imidlertid skal det på riksmøtet i 1223 ha møtt to lagmenn og to proster fra dette området. Det var derimot ti prostier i Eidsivatingslagen på det tidspunktet. En kan ikke se bort fra at noen av disse hadde overordnet ansvar for en større del av området enn sitt eget distrikt, uten at det kan belegges (jf. kap. 5.4). Eidsivatingslagen og Borgartingslagen hadde dermed faste prostier alt på 1100–1200-tallet.

Når det gjelder mikronivået med lokaltingssteder, har diplomaterialet vist seg å være av vesentlig betydning for å kunne identifisere tingstedene. Jeg har gjennom analysen kunnet belegge flere mulige lokaltingssteder i Borgartingslagen enn tidligere, i alt 119, utenom Ranrike. Av disse er 49 vurdert som *sikre* tingsteder, 22 som *sannsynlige* og 48 som *mulige* tingsteder. I forhold til forventningen om fire tingsteder i hver skipreide, var noen skipreider uten påviste tingsteder, mens andre hadde opp mot ni. Jeg antar at fire tingsteder var det vanlige, hvorav ett fungerte for skipreiden som helhet. Kan flere enn fire tingsteder identifiseres, kan det skyldes at noen har gått ut av bruk og vise endringer i lokalisering. Av de ni skipreidene i Borgarsyssel som er kartfestet mer i detalj, viser analysen at de fleste tingsteder har ligget på samme sted gjennom hele senmiddelalderen og fram til slutten av 1500-tallet, da det skjedde endringer i lokalisering.

Resultatene av undersøkelsen av de administrative områdene vitner om en sterk regulering av lokalsamfunn innen et finmasket nett av skipreider i senmiddelalderen, hvor flere var underinndelt i fjerding. En fjerdingsinndeling kunne likevel bare spores sikkert i Vingulmark og muligens også i Ranrike i Borgartingslagen. Dette, sammen med ulikheter i skipreidenes størrelse, arkeologisk materiale og stedsnavnstradisjoner,

viser forskjeller i regional utvikling – og kanskje også ulik grad og takt i inkorporeringen i det norske kongedømmet i middelalderen og før. At det er flere enn fire tingsteder i de øvrige skipreidene uten belagte fjerdinge, indikerer at det trolig har vært underinndelinger også i disse områdene. Navnene på de eldre inndelingene i herred og tilsvarende i nabolandene vitner om hvordan tinget var nært knyttet til faste distrikter og rettsområder, som igjen kan føres tilbake til områder for væpnete styrker.

Tingstedenes lokalisering varierer geografisk, men viser likevel mange fellestrekk. Hovedsakelig ligger de i gode jordbruksområder der en må anta at besetningen har vært tettest. De har ligget topografisk gunstig til med gode kommunikasjoner, gjerne i knutepunkter mellom land og vann. Dette gjelder også tingsteder på høyere nivå og mellomnivået. Dette er også et trekk som er felles for tingsteder internasjonalt. At tingstedene ble plassert nær gode kommunikasjoner, synes også naturlig når folk skulle komme sammen fra større og mindre områder til faste tider. De aller fleste lokaltingene lå også relativt sentralt i tingområdet. Få tingsteder lå ved administrative grenser. På denne måten skiller plasseringen seg fra tingsteder i England, som ofte lå ved sognegrenser. Rettersteder i undersøkelsesområdet lå derimot, og bare med to unntak, ved administrative grenser og i bydenes utkanter. De var dermed godt synlige for reisende. Slik faller de inn i et større internasjonalt mønster. Resultatene fra analysen viser at det var lite sammenfall mellom ting, marked, tevlings- og kultsteder, slik det har vært hevdet. Selv om dette ikke var synlig i materialet, var tingstedene sannsynligvis likevel multifunksjonelle steder der ulike elementer har vært inkorporert.

Et annet resultat av undersøkelsen er koblingen av senere kjente tingsteder til gravhauger og naturlige hauger, og også enkelte steinsetninger, og til stedsnavn med *-ting*. Dette er likevel ikke noe gjennomgående trekk for lokaltingene i Borgartingslagen. Dette støtter dermed i mindre grad nyere forskning som fremhever at tingsteder var «monumentalisert» og gjerne ble holdt på eller ved eldre gravfelt. Mine registreringer viser at selv om enkelte tingsteder og lokaliteter hadde *ting*-navn, viste det seg vanskelig å påvise tingets eksakte lokalisering. Enkelte større ting, slik som hyllingstingene, synes derimot å ha blitt knyttet til monumenter som gav tidsdybde og historisk forankring, og dermed styrket legitimitet

til valget av nye konger. Haugatinget lå f.eks. midt mellom kongsgården Sem og Tønsberg, og hyllingen foregikk ved to store gravhauger. Det er mulig dette var ledd i utviklingen av en superregional kongemakt, slik Gleeson har kunnet vise fra Irland (jf. kap. 9.3).

10.1.1 Nivåer og funksjoner

Forsøket på å skille ut tingstedenes ulike funksjoner og nivåer har særlig gitt resultater når det gjelder skipreide- og fjerdingstingene. Ved å bruke diplommaterialet for å vurdere typen sak som ble behandlet og hvilke øvrighetsrepresentanter som var til stede, viste det seg at møtetidspunktet og møtesammensetningen kunne belyse både tingets funksjoner og nivå. Her ser en at tidspunktene for det meste faller sammen med lovenes forskrifter, knyttet til helligdager og tider mellom onnene i jordbruket. Dette var i stor grad tilpasset lokale og regionale forhold, og med stor grad av kontinuitet. Tingsammensetningen gir tilsvarende et bilde av nivå og funksjoner. Lensmannen var oftest den kongelige representanten på lokaltinget, mens lagmann og sysselmann opptrådte sjeldnere. Sysselmannen kan likevel ha vært underrepresentert i kildematerialet, går det fram av retterbøter. Årsaken kan være at han inngikk direkte forlik med bøndene, som resulterte i at han dermed utstedte færre hjemmelsbrev. Lagrettemenn møtte på sin side oftest på lokaltingene. Dette viser at bondesamfunnet i stor grad ordnet opp i egne saker, slik Imsen tidligere har argumentert for (jf. kap. 8.2.3)

Bare tre diplomer spesifiserer skipreideting (våpenteing). I næranalysen av Borgarsyssel kunne jeg likevel identifiserte skipreideting ut fra ulike øvrighetsrepresentanter, lokaliseringen i landskapet og ut fra rettskretsene. Seks skipreidetingsteder ble identifisert – Berger i Idd, Kolberg i Onsøy, Rakkestad i Skaun, Lekum i Heggen, Lundeby i Råde, og trolig også Trøgstad i Frøyland. Skipreidetingene var også tingsted for fjerdingene de var lokalisert i, men som ved visse tingmøter hadde funksjoner knyttet til våpensyning og andre fellesanliggende for skipreiden som helhet. Alle disse stedene hadde middelalderkirke på gården, med unntak av Berger, som lå 1 km fra Idd kirke og Lunde i Råde, som sannsynligvis var skilt ut av kirkestedsgården Roe/Råde.

Når enkelte diplomer nevner «mellomformer» av ting, som toferdingsting, er det kategorier som opptrer sjelden i kildene. Dette har jeg tolket slik at det viser rettslig samvirke mellom to administrative områder for å løse tvister. Saker ble da flyttet til en større enhet av like lydende administrative kretser som prinsipielt tilsvarte samme rettsnivå, men slik ville kunne ha større autoritet. Rettergangsmåten viser seg også i tilknytning til det bevarte fragmentet av den verdslige loven for Borgartingslagen, der det beskrives hvordan saker kan flyttes til neste tingnivå ved uenighet. Det som er klart, er at dette nok gjaldt både ved tvister og i de tilfeller hvor en av partene bodde i et annet rettsområde. Dermed måtte en ha en domstol som kunne dekke begge områder geografisk. Til tross for at det ikke står eksplisitt i lovene, er det tolket slik at alle rettsnivåer i prinsippet kunne dømme i alle saker, slik også Helle har argumentert for (jf. kap. 1.3 og 8.1). Det er mulig det skjedde endringer over tid. Sysselingene ser som nevnt ikke ut til å ha hatt domsmakt.

10.1.2 Verdslige og kirkelige inndelinger og møteplasser

Et gjennomgående mønster for mange tingsteder er koblingen til kirker. Hele 32 % (23 av 71) av de *sikre* og *sannsynlige* tingstedene lå ved middelalderkirker i Borgartingslagen. Dette kan være uttrykk for både aldersmessig og funksjonell betydning. Sett i forhold til rettskretsene tegner det seg et mønster. Med bare få unntak var det lokalisert et tingsted ved en kirke i hvert herred/skipreide. Dette var et interessant resultat som jeg ønsket å få større klarhet i, og om dette kunne være herredskirkene som er nevnt i Borgartingsloven. Ved å utnytte et tillegg i Rødeboken som oppgir eldre tiende (*antiquus taxus*) fra ca. 1320, fant jeg et mønster der herredskirkene i Borgarsyssel hadde tiende fra andre underliggende kirker i tidlig middelalder. Det danner seg et mønster og spor etter en eldre kirkeinndeling som jeg knyttet til en eldre verdslig inndeling i herreder. Den kan gå tilbake på en eldre dansk herredsinndeling knyttet til et eldre forsvars- og rettssystem, men som mest trolig har eldre røtter. Herredet falt derimot ikke sammen med skipreidene kjent fra 1277 og senere i middelalderen, som indikerer endringer.

Jeg tolket prosessen slik at herredsinnndelingen var brukt som mal for en tidlig kirkeinnndeling. Senere ble skipreidebetegnelsen innført på disse områdene, samtidig som det skjedde en regulering mot mer jevnstore enheter, med skipreideting og en mer regulær leidangsskatt. Tinget var viktig for kongen, og også for andre stormenn og ombudsmenn, for der kunne en forhandle med bøndene. Noen tingsteder nær kirker vitner om kontinuitet i lokalisering over tid. Dette gjaldt bl.a. fire av de seks identifiserte skipreidetingene. Selv om etableringen av skipreidetingene forutsetter endringer i noen tinglag, trenger de likevel ikke å ha vært så store lokalt. At kirker ble bygd på gårder til fremstående bønder og at de på den måten opprettholdt eller fikk en rolle eller et overoppsyn i tingsystemet, kan ha ledet til å minske motstanden mot kristningen og styrket tingsystemet. Det ser ut til at noen stormenn styrket sin makt lokalt, mens andre igjen fikk en ny posisjon i lokalsamfunnene. At dette kan tolkes som kongelig initierte tiltak, mener jeg å kunne sannsynliggjøre ved at tre av de seks identifiserte skipreidetingene synes å ha vært nær koblet til kongen eller kongsmenn forut for ca. 1300. Dette er også noe en kan se i andre områder, som i Eidsivatingslagen ved innføringen av de tidlige hovedkirkene, der det har vært antatt at kongen brukte kirkebygging som et ledd i kristningen og legitimeringen og styrking av sin overregionale makt, og at dette trolig var avtalt med bøndene på tinget (Iversen og Brendalsmo 2020).

Det er et uttrykk for en sterkere regulering av lokalbefolkningen når det gjaldt religiøse, militære og rettslige forhold. En mer regulær skatt trengte et fastere innkrevningssystem, og skal kanskje også ses i lys av tiendeytelsene som kan være fra omtrentlig samme periode. Denne dobbeltheten i strukturene, knyttet til både innkrevningssteder og enheter, har trolig styrket systemene lokalt, som igjen har gitt legitimitet til både kristningen og en sterkere kongemakt i tidlig middelalder.

Materialet fra alle nivåer i Borgartingslagen vitner om en nær forbindelse mellom verdslige og kirkelige inndelinger. Det er tydelig at de vekselvirkende bygger på hverandres eldre inndelinger, fortrinnsvis slik at eldre tinglag ligger som en mal i bunn for senere inndelinger. Tingstedene var møteplasser mellom eliten og bøndene der viktige beslutninger ble tatt opp og godkjent. Kongedømmet trengte kirken for å sikre kongen

teologisk hegemoni i distriktene, for på den måten å øke legitimiteten i riksdannelsesprosessen (jf. Iversen og Brendalsmo 2020). Når det verdslige og kristelige systemet speiler hverandre slik det gjør, understreker det tydelig en gjensidig avhengighet for å styrke egen rettmessighet og posisjon. Over tid er det tydelig at tingsystemet også ble kristnet, herunder særlig ritualer, møtetidspunkter og formularer, for å passe inn i den nye tiden. Det viser hvordan tingsystemet hele veien har moderert seg etter gjeldende samfunnsforhold.

10.1.3 Plasskontinuitet?

Ved å undersøke plasskontinuitet, der forholdet til eldre lokale samlingsplasser, bebyggelse, kommunikasjoner og topografi blir vurdert, basert på nærhet mellom middelalderkirker eldre enn 1200, kultiske eller teofore navn, tingsteder og forhistoriske gravminner, indikeres det at nær halvparten av tingstedene har tegn på kontinuitet bakover i tid – fra tidlig middelalder tilbake til yngre jernalder. Det tyder på at eldre møteplasser og strukturer ble brukt aktivt for å hevde etablerte tradisjoner, samtidig som de ble innlemmet i nye strukturer og sammenhenger. Det kan samtidig ha gitt økt legitimitet, men også større kompleksitet. Disse tegnene tolker jeg slik at lokale maktstrukturer er blitt opprettholdt, og der lokale eliter fikk delegert makt og myndighet over både religion- og rettsutøvelse. Såkalte patron–klientforhold og andre nettverk og allianser har også kunnet være avgjørende for å kunne styre, særlig i tider med svak sentralmakt. Disse forholdene neppe var stabile over tid, og en må regne med endringer (jf. 10.3), selv om dette ikke har vært lett å få øye på ut fra materialet og metodene jeg har benyttet.

10.2 Alder

Et sentralt spørsmål i denne boken er tingstedenes alder. For å nærme meg dette spørsmålet har arkeologiske strukturer vært særlig viktige, siden de rekker forut for skiftkilder. Jeg har undersøkt steder som har vært samlingsplasser, som bygdeborger og kokegropfelt, dessuten stedsnavn med *ting* og rettersteder, kirker og hyllingsting. De er ofte problematiske

å tolke som tingsteder direkte. De vitner likevel, om enn indirekte, om større samlinger og felles samvirkeorgan med ulike kultiske, rettslige, sosiale og militære funksjoner. En komparasjon med materiale fra andre land med bedre kildedekning, samt ringtunene fra Vestlandet og Nord-Norge, har vært benyttet, fordi det kan representere fellestrekk og vise analoge trekk som kan kaste lys over forholdene på Østlandet.

Det er rimelig å anta at det i alle samfunn har vært behov for å løse konflikter og etablere ulike sosiale relasjoner. Det gir grunnlag for å danne felles kulturelle normer, praksiser og sedvaner som kan spre seg når folk fra større områder kommer sammen. Forbindelseslinjene mellom de aktuelle arkeologiske strukturene i form av kokegropfelt og bygdeborger er ikke entydige, men viser at ulike former for samlinger går langt tilbake – til eldre jernalder eller før. Dersom en godtar tolkningen av ringtun fra Sørvest- og Nord-Norge som tingsteder, der utsendinger fra omkringliggende områder møttes, kan tingorganisasjonen gå tilbake til rundt 100 e.Kr. At slike anlegg ikke er funnet i Borgartingslagen tyder igjen på regionale forskjeller i hvordan tinget ble organisert og uttrykket regionalt. I tid sammenfaller de eldste dateringene av ringtunene tidsmessig med beskrivelsene om germanske gruppers samlinger av Cæsar og Tacitus, henholdsvis i 50 f.Kr. og ca. 100 e.Kr. Til tross for at en skal være noe forsiktig med å bruke disse kildene for å beskrive tinget her i nord, understreker det likevel hvordan det alt da var avgjørende med samlinger og møteplasser, og underbygger slik lange linjer bakover i tid (jf. kap. 9.1.8). Tidsdybden støttes også av forekomsten av ordet ting, belagt som *Thincso*, kanskje alt rundt 200 e.Kr. På kontinentet og De britiske øyer med eldre skriftkilder, viser lover til ting og faste lovområder fra rundt 500 e.Kr.

De store kokegropfeltene i undersøkelsesområdet vitner også om større samlinger, og de kan strekke seg tilbake til førromersk jernalder, ca. 400 f.Kr., men har ikke kunnet knyttes sikkert til senere kjente rettsområder. Derimot ligger halvparten av de undersøkte feltene i relasjon til senere tingsteder, som styrker oppfattelsen av en sammenheng mellom dem. Det viser også hvordan noen steder i landskapet kan ha blitt oppfattet som viktige gjennom generasjoner.

Kokegropfeltene hadde sin storhetstid i romertid og gikk ut av bruk i tidsrommet 400–600 e.Kr. i Viken-området. Det skjer store

samfunnsendringer i store deler av Nord-Europa innenfor dette lange tidsrommet, noe som påvirket samfunnsforholdene også her (jf. kap. 9.1.2). Ulike kultiske, rettslige, politiske og militære funksjoner som kan ha inngått i kokegropanleggene kan ha blitt lokalisert på ulike steder i landskapet, men mulig koblet til sentralisering av makt som skal ha skjedd i denne perioden. Stedsnavn i nærheten av to av de fire store kokegropfeltene fra Borgartingslagen – Bommestad og Tjølling – viser tingsteder i nærområdet i etterfølgende perioder. Navnene viser antakelig også til ting som en fastere organisasjon på Østlandet.

Likhetstrekk over det germanske området med ulike skriftlige belegg, stedsnavn som inneholder *ting* og andre rettsindikerende navnelementer, administrative områder, tingstedenes topografi og koblinger til gravhauger og andre arkeologiske strukturer, underbygger at tingorganisasjonen har stor tidsdybde, tilbake til Kristi fødsel i noen områder. Opprinnelsen til tinget skal nok søkes i behov for samarbeid om felles rettsregler og normer, samt forsvar av gruppen eller kan hende områder. Nettopp samlingsplasser har i den sammenhengen vært viktig, for der kunne en avgjøre tvister og fellesrettslig samarbeid, og ideene spredte seg når folk fra større områder møttes. I folkevandringstiden og merovingertiden kan den større forflytningen av mennesker som skjedde i perioden ha ledet til at ideer spredte seg over større avstander. Samtidig kan det ha ledet til uroligheter og stress, og dermed større behov for formaliserte innretninger for regulering og lederskap som forsøkte å øke felles identitet og samhörighet (Semple *et al.* 2020, 283). I Norge vitner kokegropfeltene, ringtun, bygdeborger og store naust langs kysten, koblet til ulike forsvarsordninger og tingstedsindikerende stedsnavn, om at bakgrunnen for tinget skal søkes i til tiden rundt vår tidsregnings begynnelse eller kan hende muligens tilbake til førromersk jernalder, men først mer sikkert belagt i vikingtid.

10.2.1 Tingsteder som arkeologiske strukturer

Undersøkelsen har vist at hyllingsting, slik som Haugatinget, har vært kongelig initierte steder. Her er monumentalitet også et mer fremtredende trekk. Utgravningen av en av gravhaugene på Haugatinget indikerer at

hyllingstinget kan ha blitt dannet i vikingtid, ca. 700–900-tallet. I Borgartingslagen er det ellers få andre monumentale tingsteder. Monumentale tingsteder utenlands er også ofte ting på høyere nivå og hyllingsting, men likevel slik at tingsteder sett komparativt over større områder oppviser fellestrekk over større områder i Nord-Europa. Tingsteder med påvist lang kontinuitet i bruk ut fra fysiske spor som runesteiner og andre monumenter, slik som Anundshögen i Sverige, er vanskeligere å belegge i undersøkelsesområdet uten slike indikatorer. Når tingstedene som viser stor monumentalitet og lang brukstid ofte er knyttet til høyere nivå, kan det skyldes viktigheten av ulike ritualer og opphøydhed for å understreke legitimitet, autoritet og makt. Det var sannsynligvis viktigere der enn på lokale tingsteder, for der spilte trolig det ledende samfunnssjiktet en mer fremtredende rolle.

Enkelte stedsnavn forbinder likevel middelalderske tingsteder til eldre hauger og steinsetninger også i Borgartingslagen, også på lavere nivå. Det synes likevel ikke å være et vanlig eller gjennomgående trekk for tingstedene i undersøkelsesområdet. Dersom arkeologiske monumenter – som gravhauger, gravfelt og steinringer – hadde vært et fremtredende element ved alle tingsteder i jernalder og middelalder, ville det ha vært påvist langt flere slike steder. Registreringen på gårdene med tingsteder viste likevel at mange av gårdene var sentrale, og at tingstedene kan ha ligget høyt i terrenget på fremtredende steder. Det er momenter som også er ansett som viktig for lokaliseringen av tingsteder internasjonalt (Baker og Brookes 2015; Sanmark 2017; Semple *et al.* 2020). Symboler og gjentakende hendelser på betydningsfulle steder vil være med på å forsterke og vedlikeholde stedene og tradisjonene koblet til dem over tid. Det gjør det mulig å gjenfinne spor av slike koblinger i dag gjennom stedsnavn, arkeologiske strukturer og ut fra topografiske mønstre.

10.3 Aktører, endring og stabilitet

Et annet sentralt spørsmål i boken gjelder spørsmålet om endring versus stabilitet, og hvilke aktører og samfunnsprosesser som virket inn på tingorganisasjonen over tid. Dette spørsmålet har jeg undersøkt i et regionalt og et komparativt perspektiv i lys av samfunnsendringer på ulike nivåer.

Sporene etter tingorganisasjonen fra vikingtiden og særlig tidligere er forholdsvis vage, og med få sikre kilder er det også vanskelig å påvise aktører og endringer over tid innen dette lange tidsspennet. Basert på ringtunene er det likevel antatt at det skjedde en stadig utvidelse i større retts- og lovområder med felles ting i Sørvest- og Nord-Norge i løpet av jernalderen (jf. kap. 2.1). En slik prosess lar seg vanskelig spore på Østlandet. Derimot har dette også som nevnt blitt påpekt fra Irland i fra 700-tallet av, og kan hende skal en nettopp se bruken av Haugatinget – med sine store gravhauger datert til vikingtid – som ledd i en tilsvarende økende superregional kongemakt, og kan hende også stridigheter om tronen i dette landskapet. Det er utvilsomt at tinget var viktig for eliten, som et sted der makt og autoritet ble forhandlet og reforhandlet, og konger hyllet (f.eks. Sanmark 2017, 241).

Fra 1100- og 1200-tallet trer tingorganisasjonen mer tydelig fram i kildene i Borgartingslagen. På det tidspunktet skyldes de sporbare endringene utviklingen av kongedømmet og senere kirken med dertil lojale menn. En må også se for seg at utviklingen kan ha blitt drevet også av nettopp uenigheter regionalt og lokalt, og som kan ha ledet til et ønske om mer formaliserte innretninger for regulering og lederskap. Lokaliseringen til lagtinget på Borg, sysseltingene ved fylkeskirkene og Haugatinget viser kobling til kongsgårder, noe som indikerer kongelig initiativ på flere av endringene som kan spores i vikingtid og middelalder. Disse endringene ble først initiert fra toppen av samfunnet og i de høyere tingstedsnivå, nær kongemaktens sfære og maktutøvelse, men innen skiftende samfunnsstrukturer regionalt og nasjonalt, til dels også lokalt. Det er på samme tid også tydelig i materialet at kollektivet fortsatt i middelalderen hadde relativt stor makt, som vises f.eks. ved det mislykkete forsøket på å flytte lagtinget fra Eidsvoll til Hamar rett forut for 1300-tallet (jf. kap. 5.3). Det er likevel ingen tvil om at tinget i økende grad ble institusjonalisert og kontrollert av konge og kirke utover i middelalderen, likevel ikke slik at det ikke var uenigheter regionalt og lokalt om initierte tiltak.

Undersøkelsen viser at lovområdene ble utvidet i tidlig middelalder og at de administrative grensene ble fastere. Ulike pliktytelser og skattlegging inngikk dermed i et stadig fastere system. Styrket kongelig

herredømme på 1100- og særlig fra 1200-tallet av førte til større stabilitet for steder og strukturer i landskapet. En viktig del av et samfunns stabilitet over tid, synes å skje når ansvar blir overført til institusjoner som handler på vegne av en større gruppe mennesker. Skipreiden, lagsognene og syslene fra senest 1300 viser at når de først er skapt, har de dannet en ytre ramme som senere inndelinger har måttet forholde seg til og utvikle seg innenfor. Det er funnet få spor etter fjerdinge og sogn som har gått på tvers av skipreiden, og skipreiden krysset ikke grensene for syslene eller lagsognene. Dette viser også hvordan regioner ble viktige for mange mennesker, knyttet til identitet og tradisjoner.

Endringene i lagdømmet og lagsognene, samt innføringen av nye administrative enheter og kongelige ombudsmenn, vitner om sterk regulering av lovområdene på Østlandet, delvis alt fra 1000-tallet og i økende grad utover 1100- og 1200-tallet. Det avspeiler kongelig styring lokalt som jeg ser i samband med en innføring av skipreiding og mer jevnstore skipreider, knyttet til økt regulering av rettspleien og en mer regulær skatt i lokalsamfunnene, utøvd av kongens lokale representanter i distriktene. At økt regulering skjer lokalt i tidlig middelalder, styrkes av at tre av de seks identifiserte skipreidingstedene i Borgarsyssel og enkelte av fjerdingstingene kan spores i kildematerialet som steder knyttet til kongen eller stormenn alt forut for 1300-tallet. Dette understreker tingets rolle som del av et styringsorgan i bygdene i middelalderen, og også tidligere. En må likevel se for seg at det har vært forhandlinger med bøndene på tinget, og at de samlet kunne utøve en motstand nedenfra mot øvrighetens bestemmelser.

Når mange av tingstedene lå nær kirker, kan det reflektere kontinuitet i bruken av samlingssteder lenger tilbake, der lokale storbønder har opprettholdt funksjoner i lokalsamfunn knyttet til kult, religion og ting, likevel slik at allianser og støttespiller nok kunne endre seg. Det samsvarer med hva som tidligere har vært antatt, at mektige aktører kontrollerte tingene; lokale ting av lokal elite og de større av regional elite (jf. kap. 1.2). Det har tidligere ikke vært direkte belagt i kildene, slik jeg har kunnet gjøre. De administrative inndelingene i middelalderen gir inntrykk av en sterk og regulert organisering med fellestrekk som danner mønstre mellom administrative områder og tingsteder. Dette tyder på at de fleste

inndelingene i stor grad var ytre styrt, og at makten i økende grad ble territorialisert.

Selv om flere forskere også tidligere har påpekt at kirker og tingsteder lå nær hverandre, har en ikke tidligere kunnet belegge det tette forholdet mellom verdslige og kirkelige områder på både høyere og lavere nivå, verken her i landet eller internasjonalt. At kongemakten i stor grad hadde herredømme over kirkelige anliggender fram til midten av 1100-tallet med opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros og etableringen av en landsomfattende kirkeorganisasjon, er nok en del av forklaringen på hvorfor inndelingene i så stor grad falt sammen – de kunne da gjensidig styrke hverandre. Det kan ha vært med på å befeste legitimiteten til kongen, og hatt en forsterkende effekt for både verdslig og kirkelig organisasjon.

Ikke alle endringer skyldtes ytre påvirkning, men kunne også være resultat av organiske prosesser. Dette er særlig tydelig på de lavere administrative nivå knyttet til fjerdinger og også sogn. Når det skjer administrative endringer, vil det antakelig også kreve nye tingsteder. Dette har imidlertid vært vanskelig å spore i materialet. Stedsnavn med *ting* uten sikre belegg for tingsteder senere, der enkelte også kan ha vært koblet til gravhauger, kan vitne om endringer i lokaliseringen. Flere enn fire fjerdinger innen en skipreide, og tilsvarende flere tingsteder innen et administrativt område, tyder på at det har skjedd endringer. Dette var tydelig særlig i Heggen og Skaun skipreider, der fjerdingene falt sammen med sognene, og det ser ut til å ha sammenheng med en mer omfattende sogneinndeling i høymiddelalderen. At det var noen tilfeller der sogn krysset skipreidegrensene, vitner om at endringer i bosetningen fikk større innvirkning på den kirkelige i senmiddelalderen.

Samlet gir undersøkelsen av tingstedene ut fra grenser og stedsnavn inntrykk av en fast og relativt stabil inndeling, der tingstedene har ligget på samme sted gjennom senmiddelalderen og med stor grad av stabilitet i de administrative nivå – i lavere og mellomnivå fra 1100-tallet og høyere nivå fra 1200–1300-tallet av. Samtidig viser analysen hvordan bosetningsendringer og samfunnsforhold har kunnet lede til endringer i lokalisering og grenseløp utover i senmiddelalderen. Organisasjonen var del av et organisk system som inngikk i historiske kontekster, og hvor prosesser stadig måtte reproduseres og reforhandles. Bøndene har kollektivt vært

en vesentlig byggestein for organisasjonen, men over tid mistet de i større grad sin innvirkning og bestemmelsesrett. Kildematerialet fra Borgartingslagen viser at til tross for store samfunnsendringer, økonomisk, demografisk og politisk, og som følge av kongefellesskap og union i senmiddelalderen, ble likevel lokaltingene i stor grad opprettholdt på samme sted gjennom hele perioden. Når store endringer skjedde fra slutten av 1500-tallet, var det som følge av økte krav om skriftlighet og sorenskriverens deltakelse i den lokale rettspleien. Tingstedene ble da mindre stabile i en periode, før de ble knyttet til faste tingstuer på 1600-tallet. Den samme utviklingen kan spores i Sverige i samme periode.

10.4 Teoretiske og metodiske vurderinger

Metodene jeg har benyttet i analysen har hatt visse fordeler, men også knyttet til seg utfordringer. De største utfordringene har vært hvordan jeg skal kunne belyse ulike alderslag og tidsaspekter ved tingstedene. Det er et stort gap i tid mellom de ulike kildene og de forholdene som er studert. For best mulig å fange inn utvikling i tid og rom mellom identifiserte tingsteder, har jeg anvendt en form for retrospektiv metode. Jeg har arbeidet meg bakover i tid fra mer kjente kildebelagte forhold i senmiddelalderen til det mer ukjente og usikre, knyttet til stedsnavn og arkeologiske spor av ulike samlings- og samvirkeorgan i jernalderen. En vanlig kritikk av den retrospektive eller retrogressive metoden er at den projiserer yngre historiske forhold bakover i tid. Det har derfor vært viktig å forankre fenomenene på et selvstendig og uavhengig kildemateriale. Ved å anvende en GIS-analyse har jeg inkludert ulike «kulturhistoriske» datasett, der jeg har stilt sammen data av forskjellig alder og utstrekning i rom som på ulike måter kan kobles til samlinger og ting i tid og rom. Det gir et relativt sammensatt tidsbilde, hvor det er viktig å spore sammenfallende eller avvikende mønstre, slik at tingorganisasjonen kan studeres i et langtidsperspektiv. Betydningen av et slikt sammensatt og komplekst tidsbilde kommer tydelig fram når det kobles til Braudels tre analytiske tidsdimensjoner, knyttet til langsomme prosesser og seige strukturer, og endringer knyttet til mer avgrensede perioder og endringer som følge av spesielle hendelser. Disse påvirker hverandre gjensidig og kan virke

samtidig, til tross for at de har ulik varighet og kan ha ulike konsekvenser. Dette har vært viktig for å kunne belyse mer generelle strukturer og få en forståelse av hvorfor og hvordan noen strukturer har lengre varighet og større påvirkningskraft enn andre. Jeg forutsetter at et tingsteds lokalisering har vært betinget av sosiopolitiske og økonomiske forhold, men også av praktiske hensyn, gjerne knyttet til topografi, kommunikasjoner og bosetninger. Dette forholdet understrekes av Dodgshons tanker om hvordan naturgeografiske forhold og etablerte strukturer legger føringer for senere utvikling. Undersøkelsen viser at det også gjaldt tinget og de administrative enhetene i Borgartingslagen, der topografiske forhold og sentralitet i relasjon til bosetninger har vært vesentlig ved lokaliseringen. Samtidig har jeg funnet klare tegn på at det øvre samfunnssjiktet har påvirket tingorganisasjonen, særlig knyttet til utviklingen av rikskongedømmet, men også på de lavere nivå på et tidligere tidspunkt enn en før har kunnet fange inn.

Ved å nærme meg tingstedene kontekstuellt og ut fra et bredt sammensatt kildemateriale har jeg kunnet kaste lys over tingorganisasjonen langt tilbake i tid. Selv om tolkningene baserer seg på et langt mer usikkert grunnlag når det gjelder forhistorisk tid og nok kan regnes mer som hypoteser enn som sikre konklusjoner, har jeg kunnet sannsynliggjøre en utvikling av tingorganisasjonen i Borgartingslagsområdet på et bredere og bedre begrunnet grunnlag enn tidligere. Metodisk har GIS-tilnærmingen gjort det mulig å aktivisere og aktualisere en kombinasjon av arkeologisk, skriftlig og geografisk materiale innen en større region, som Borgartingslagen, ved tydeligere å vise tendenser i felles mønstre, men også forskjeller i utvikling i tid og rom. Dette har også lettere kunnet vise variasjoner og synliggjøre aktører og kulturelle og sosioøkonomiske forhold av relevans for tinget. Ved å vurdere resultatene i forhold til undersøkelser fra andre regioner i Norge, på De britiske øyene og på kontinentet, avtegner det seg både fellestrekk og forskjeller. Tingorganisasjonen ser ut til å ha blitt formet av forskjellige kulturelle, sosiale og politiske forhold, likevel slik at likheter kan spores i administrativ oppbygning og betydningen av tinget til ulik tid og sted.

En nøkkel til å fange opp endringsprosesser har vært å studere tingstedenes lokalisering sammenlignet med hverandre og med senere kjente

administrative grenser, stedsnavn og relevant arkeologisk materiale. For å belyse et så stort område som Borgartingslagen og Viken-området, har det vært nødvendig å dele analysen inn i ulike nivåer i perspektivering for å kunne fange inn hvordan endringer i en del har påvirket de andre delene. De ulike analytiske nivåene har gjort det mulig å nærme meg komplekse prosesser og vurdere hvordan ulike faktorer har virket inn i hverandre over tid og i rom.

De arkeologiske registreringene og utgravningene jeg har gjennomført for å teste hypoteser og usikre kilder har også utfylt bildet som GIS-analysen har gitt, blant annet for stedsnavn koblet til tingsteder, arkeologiske strukturer og topografiske trekk i landskapet. Erfaringene er likevel at de vanskelig lar seg avklare fordi en mangler sikrere identifikasjonskriterier. Analysen og registreringen har likevel vist at tingstedene generelt ikke var tydelig strukturert i Borgartingslagen ut fra overordnede prinsipper, som monumentalisering i mønstre med reiste steiner, bauta-steiner og store gravhauger, slik det har vært argumentert for når det gjelder deler av Sverige og England. Monumentalisering i form av utnytting av gravhauger og andre markerte strukturer kan ha vært koblet til kongelige initierte tingsteder på høyere nivå. I den grad lokaltingene har hatt spesifikke lokaliseringsfaktorer, er det særlig knyttet til kirkesteder og eventuelle forbindelser til tidligere rituelle steder, samt sentrale gårder med gode kommunikasjoner. Dette mønsteret faller inn i et større internasjonalt mønster i Skandinavia og på De britiske øyer. Det antyder at tingets opprinnelse i stor grad skal søkes i naturlig dannede områder som uttrykk for fellesbehov. Når mønstrene blir tydeligere i Viken-området, ser det ut til å være under påvirkning av en stadig sterkere kongemakt fra 1100- og på 1200-tallet.

De teoretiske tilnærmingene knyttet til tid, struktur og romlige aktører har hjulpet meg å få en økt forståelse av hva som betinger endring og kontinuitet i et langtidsperspektiv, også knyttet til maktrelasjoner. Braudels tidsperspektiv og Giddens strukturteori har, i kombinasjon med Dodgshons sterkere vektlegging av landskapets fastlagte strukturer, vært særlig viktige, da også disse perspektivene er godt egnet for å foreta retrospektive studier av stabilitet, men også endring i førindustrielle jordbrukssamfunn på ulike nivåer. For å kartlegge ulike elementer har det

vært viktig å ha en forståelsesramme av relasjoner og mekanismer som kan ha virket inn på de sosiale strukturene og menneskelige handlinger. Det er mange av de samme prosessene som tar til når steder og regioner skapes og vedlikeholdes – når et tingsted eller et administrativt område først er skapt og fått betydning for mange, vil det være vanskeligere å endre. Men, som vist, hadde naturlige bosetningsendringer og samfunnsprosesser likevel betydning, og viktige politiske hendelser kunne også gi utviklingen ny retning.